

u kulturnom sektoru ne smije se događati u izolaciji, već treba biti dio širih promjena koje uključuju „ulaganje u osnovne usluge i infrastrukturu te politike oblikovane radi osiguravanja društvene pravde, pravičnosti i sigurnosti“ (str. 161). Na kraju svoje studije autor izriče nadu da će alternative koje je prikazao izrasti u trajniji rad na društvu koje je (umjesto utemeljenosti na kompeticiji, nejednakostima i okolišnoj degradaciji) kreativno, pravedno i održivo. Put k drugačijem gradu, prema autoru, neće biti lagan i bit će obilježen „mnogim konfliktima, lomovima i kompromisima“ (str. 177), ali je nužan.

Knjiga Roberta G. Hollandsa izniman je poticaj za učenje od kritičkih glasova upućenih neoliberalnom kreativnom gradu te za analiziranje lica takvoga grada u našim domaćim prilikama. Na koje se načine promišlja o kulturi u lokalnim strateškim dokumentima, koje su zamke veličanja kreativnosti, što iza sebe kriju podatci o broju turista i dobiti koju turizam donosi posrnulim ekonomijama, kakav je odnos slike koju grad o sebi odašilje i stvarnoga gradskoga života – samo su neka od pitanja koja mogu i trebaju voditi naše istraživačke korake. Ta se raznolika pitanja neminovno susreću u gorućim temama današnjice: uključivost, dostupnost, priuštvost, održivost. Autorova studija potiče nas na traganje za lokalnim odgovorima, alternativama i umrežavanjima kojima se napušta neoliberalni kreativni grad i stvaraju drugačiji gradovi.

Petra Kelemen

Marijeta Rajković Iveta: *Nogomet, migracije, integracija*

DOI: 10.17234/SEC.36.22

Zagreb: FF Press, 2024., 244 str.

Knjiga *Nogomet, migracije, integracija* Marijete Rajković Iveta objavljena u listopadu 2024. godine u izdanju FF Pressa predstavlja svojevrsno zaokruživanje višegodišnjega autoričina znanstvenoga rada na temama koje povezuju nogomet s procesima migracija i integracije. Predgovor i uvod donose nam dio osobnog iskustva i motivacije za stavljanje nogometne igre u fokus znanstvenih istraživanja te o otkrivanju ponekad neočekivanih veza s migracijskim temama. Autorica, koristeći kao okvir dosadašnja vlastita istraživanja i znanstvene interese te četverogodišnji znanstveni projekt dr. sc. Gorana Pavla Šanteka *Sport, diskriminacija i integracija. Sport kao medij društvene inkluzije i participacije* na kojem je sudjelovala kao suradnica, ističe kompleksnost procesa integracije, a time i izazove u prikupljanju i analizi znanstvenih podataka u Hrvatskoj i inozemstvu. Treba reći da istraživanja

nisu obuhvatila samo integracijske procese vezane uz nogomet već je terenski rad obuhvatio i provođenje intervjua u romskim zajednicama, među navijači(ca)ma Hajduka te intervjue s hrvatskim trenerima na radu u inozemstvu. Kroz iduća četiri poglavlja autorica predstavlja cjelokupnu problematiku i nijanse integracijskoga procesa kroz sport poput nogometa, koristeći kao znanstveni temelj intervjue s glavnim dionicima toga procesa. Knjiga koristi kvalitativnu etnografsku metodologiju, utemeljenu na polustrukturiranim intervjuiima i promatranju, provedenim multilokalno (Hrvatska, Srbija i Slovenija) i transnacionalno, a samo se istraživanje fokusira na četirima studijama slučaja: integraciju Roma kroz nogomet; stavove navijača Hajduka prema stranim nogometašima kao imigrantima; integracijske izazove visokokvalificiranih migranata u profesionalnom sportu te pravnu i političku dimenziju integracije kroz prizmu reprezentativaca u nogometu.

Uvodno poglavlje objašnjava opće poveznice najpopularnijega sporta na svijetu, nogometa, te migracija i integracije. Autoričin glavni cilj ovdje je ispitati doprinos nogometa integraciji i društvenoj inkluziji, za početak analizirajući postojeće teorijske koncepte integracije. Preko analize različitih modela integracije (asimilacijski, multikulturni, interkulturni), knjiga ima i dodatni, primijenjeni cilj – pružiti preporuke za domaće javne integracijske politike.

Poglavlje *Uloga nogometa u integraciji punopravnih, ali marginaliziranih građana – integracija Roma* elaborira ulogu nogometa u integraciji Roma, posebno se fokusirajući na transnacionalne sociokulturne aktivnosti i prakse. Ovaj je dio istraživanja većinski proveden metodama sudioničkoga promatranja, polustrukturiranih intervjua, brzoga etnografskog prikupljanja podataka i analize dokumenata. Autorica ističe da se Romi često percipiraju kao „Drugi“ i suočavaju se s marginalizacijom unatoč tomu što imaju sva građanska prava, a treba imati na umu i da različite romske zajednice koje žive u navedenim državama karakterizira heterogenost s obzirom na porijeklo, vrijeme doseljavanja, religiju i običaje. Nogomet se u ovom kontekstu pojavljuje kao važno oruđe za integraciju, gdje igranje nogometa potiče interakciju između Roma i većinskoga društva, smanjuje predrasude i potiče socijalnu inkluziju, a preko nogometa romska djeca imaju priliku redovito pohađati školu, steći prijateljstva s djecom drugih etničkih pripadnosti i usvojiti društveno prihvatljivo ponašanje. Autorica navodi primjere iz Hrvatske, Slovenije i Srbije gdje su Romi osnovali nogometne klubove i organizirali turnire kako bi potaknuli integraciju i gdje takve aktivnosti služe kao platforme za druženje, razmjenu iskustava i promicanje pozitivnih vrijednosti. Istraživanje također ukazuje na probleme s kojima se Romi suočavaju, poput rasizma na nogometnim utakmicama, nedostatka financijskih sredstava i s otežanim pristupom obrazovanju. Autorica zaključuje da, prema dosadašnjim rezultatima, nogomet pokazuje znatan potencijal za poticanje integracije Roma, poboljšanje njihova socioekonomskoga položaja te poglavlje završava pozivom

na aktivnije uključivanje nogometa u integracijske politike i promicanje međusobnoga razumijevanja i poštovanja između Roma i većinskoga društva.

Poglavlje pod nazivom *Kada stranci postaju 'naši' – uloga nogometa i stranih nogometaša u integracijskom procesu (stavovi navijača)* predstavlja bitan doprinos raspravi o integraciji u Hrvatskoj, posebno u kontekstu sve veće mobilnosti stanovništva. U ovom dijelu autorica propituje kompleksan međuodnos nogometa, navijača i integracije stranaca u Splitu i Dalmaciji. Koristeći etnografski pristup utemeljen na intervjuima s pripadnicima Torcide i navijačima HNK Hajduka te sudioničkom promatranju na utakmicama i na navijačkim okupljanjima, autorica gradi istraživanje oko središnjega pitanja – kako navijači percipiraju i prihvaćaju strane nogometaše u svojem klubu, ali i općenito strance koji dolaze živjeti u Dalmaciju? Rezultati pokazuju da su stavovi navijača prema strancima ambivalentni i prožeti kontradiktornostima, gdje, s jedne strane, navijači idealiziraju strance iz prošlosti, posebno one koji su igrali za Hajduk u vrijeme Jugoslavije. Ti su igrači često dio kolektivnoga sjećanja kluba i grada, a njihovo se podrijetlo zanemaruje. S druge strane, današnji strani nogometaši suočavaju se s visokim očekivanjima i kritikama jer navijači od njih očekuju ne samo sportsku izvrsnost, već i emocionalnu povezanost s klubom i gradom. Očekuje se da poštuju „dalmatinski način života“ koji uključuje specifične obrasce ponašanja prije i poslije utakmice, te u javnom prostoru. Pokazuje se da je integracija stranaca u Dalmaciju, kada se promatra kroz prizmu navijača, složen proces u kojem navijači smatraju da je važno naučiti hrvatski jezik i prihvatiti lokalne običaje, ali istovremeno neki ne žele da se stranci „previše prilagođavaju“ jer teško da će im to i uspjati. Jedan segment poglavlja dotiče se i pitanja rasizma i neofašističkih ispada na tribinama – iako dio navijača osuđuje takvo ponašanje, drugi ga opravdavaju mladošću, neznanjem i kontekstom navijačke supkulture. Autorica zaključuje da nogomet ima potencijal biti most između različitih kultura i identiteta, ali da je za to potrebna veća osviještenost i odgovornost kako navijača, tako i društva u cjelini. Također, ovo poglavlje ukazuje na važnost rodnih uloga u navijačkoj subpkulturi – iako je u posljednjih nekoliko desetljeća porastao broj navijačica, njihova je uloga i dalje marginalizirana, posebno u jezgri Torcide. Većina navijača i njihovih obitelji i dalje smatra da je ženama mjesto „kod kuće“, posebno nakon udaje i rođenja djece. Ovo se dijelom odražava i na stavove prema stranim nogometašima, od kojih se očekuje da se pridržavaju tradicionalnih rodnih uloga.

Poglavlje pod nazivom *Migracije trenera, izazovi integracije i rad u multikulturalnim okruženjima* bavi se motivacijom, integracijom i iskustvima hrvatskih nogometnih trenera na radu u inozemstvu. Fokus je na visokokvalificiranim migrantima u sustavu sporta koji su do sada bili zanemarivani u znanstvenoj literaturi. Podatci za ovaj segment istraživanja prikupljeni su polustrukturiranim intervjuima s 12 hrvatskih trenera koji imaju iskustvo rada u raznim državama i na različitim kontinentima, a dopunjeni su analizom medijskoga diskursa

o hrvatskim trenerima u inozemstvu. Hrvatski treneri traženi su stručnjaci u inozemstvu, posebno u azijskim i bliskoistočnim državama, a osim visokih plaća, treneri ističu i poštovanje i uvažavanje koje im se iskazuje u tim državama. Integracija hrvatskih trenera u novoj sredini odvija se prvenstveno na profesionalnoj razini gdje se brzo prilagođavaju radnom okruženju, no izvan poslovnoga okruženja često ostaju izolirani, ili vrijeme provode u uskom krugu suradnika i sunarodnjaka. Jezična barijera, kulturne razlike i različiti mentaliteti predstavljaju dodatne prepreke, a u islamskim državama treneri se moraju prilagoditi i specifičnim vjerskim običajima. Privatni život trenera u inozemstvu često je podređen poslovnim obvezama pa mnogi odlaze bez obitelji, a oni koji se sele s obiteljima, suočavaju se s izazovima prilagodbe supruga i djece na novu sredinu. Iako mnogi ističu financijsku sigurnost kao prednost rada u inozemstvu, nedostatak društvenoga života i odvojenost od obitelji mogu negativno utjecati na cjelokupno iskustvo.

Peto poglavlje pod nazivom *Međunarodne migracije reprezentativaca, državljanstva i (ne)potrebna integracija* prvenstveno se bavi odnosom između (sportskoga) državljanstva, migracija i prava nogometaša da nastupaju za određenu reprezentaciju, s posebnim naglaskom na hrvatsku nogometnu reprezentaciju i hrvatske reprezentivce iz dijaspore, pružajući dubinski uvid u njihova iskustva i odluke¹. Autorica na početku poglavlja analizira povijesni razvoj profesionalnoga nogometa i povezanost s migracijama nogometaša, počevši od kraja 19. stoljeća do danas, te nastavlja s pregledom pravnih akata, regulatornoga okvira i promjena u međunarodnim pravilima FIFA-e koja reguliraju pravo nastupa za reprezentaciju. Analiza primjera hrvatskih reprezentativaca porijeklom iz dijaspore ili inozemstva pokazuje da motivacija za odabir reprezentacije može biti emocionalno-nacionalna (npr. Josip Šimunić, Luka Sučić, Marco Pašalić) ili sportsko-profesionalna (npr. Eduardo Da Silva, Jorge Sammir Cruz Campos), često s kompleksnim osobnim i obiteljskim kontekstima. Autorica ističe i da oportuno državljanstvo koje se dodjeljuje nekim nogometašima dovodi u pitanje tradicionalne koncepte integracije, a i rezultati istraživanja pokazuju da odabir reprezentacije ovisi o nizu faktora i motivacija, uključujući nacionalni identitet, sportske ambicije i mogućnosti profesionalnoga razvoja. Autorica zaključuje da fenomen migranata reprezentativaca otvara nova pitanja o nacionalnom identitetu, pripadnosti i integraciji u suvremenom svijetu.

Posljednje poglavlje knjige „Nogomet, migracija, integracija“ donosi svojevrsan pregled do sada iznesenoga i opći zaključak o ulozi nogometa u integraciji i društvenoj inkluziji. Kako je već spomenuto, osnova istraživanja u podlozi ove knjige četiri su studije

¹ Naglašeno je da je ovo poglavlje prijevod koautorskoga rada Vladimira Ivete i Marijete Rajković Ivete objavljenoga pod naslovom: „Migrations, Citizenships, and the Right and Choice to Play for a National Football Team with a Focus on the Croatian National Team“ objavljenoga ranije 2024. godine.

slučaja koje analiziraju različite aspekte integracijskoga procesa kroz prizmu nogometa. Možemo reći da rezultati spomenutih studija nedvojbeno ukazuju da je integracijski proces kompleksan, selektivan i ovisi o različitim faktorima poput etničke pripadnosti, vjeroispovijesti, pa čak i društvene klase, no u velikoj mjeri ovisi i o profesionalnim znanjima i vještinama imigranta. Pri istraživanju kompleksnih procesa kao što su oni integracijski, u obzir treba uzeti i odnose moći, kulturni, socijalni i financijski kapital, društvenu nejednakost te različite ekonomske i političke prakse u državama gdje su istraživanja provedena. A nogomet (kao i drugi sportovi) u takvom kontekstu svakako ima potencijal biti most između različitih kultura i identiteta, biti čak i element društvene promjene na način da umanjuje diskriminaciju, rasizam i netoleranciju, no za to je potrebna veća društvena osviještenost, ulaganje u obrazovanje i više društvene interakcije.

Tibor Komar

Sanja Horvatinčić i Beti Žerovc, ur.: DOI: 10.17234/SEC.36.23
Shaping Revolutionary Memory.
The Production of Monuments in
Socialist Yugoslavia.

Ljubljana: Igor Zabel Association for Culture and Theory
Berlin: Archive Books, 2023.; 421 str.

Zbornik *Shaping Revolutionary Memory: The Production of Monuments in Socialist Yugoslavia* [Oblikovanje revolucionarnoga pamćenja. Proizvodnja spomenika u socijalističkoj Jugoslaviji], urednica Sanje Horvatinčić i Beti Žerovc donosi nam 11 analitičkih tekstova koji široko i multiperspektivno zahvaćaju temu spomeničke produkcije u socijalističkoj Jugoslaviji. Zbornik broji 421 stranicu, 12 poglavlja i bogato je slikovno opremljen.

U uvodnom se poglavlju urednice kratko osvrću na kompleksnost teme spomeničke produkcije u socijalističkoj Jugoslaviji, naznačuju važnost širega historijskoga konteksta koji zahvaća i razdoblje koje prethodi Drugom svjetskom ratu, te daju kratki pregled strukture knjige. Slijedi poglavlje Beti Žerovc „The Development of Public Monuments and Monuments to the Fallen on the Territory of Yugoslavia from the 19th Century to 1941“ [Razvoj javnih spomenika i spomenika palima na teritoriju Jugoslavije od 19. stoljeća do 1941.] u kojem autorica ocrta kontekst iz kojega je izrasla spomenička produkcija